

ΑΓΓΕΛΙΚΗΣ Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

ΑΝΑΣΚΑΦΗ ΡΩΜΑΪΚΟΥ ΛΟΥΤΡΩΝΟΣ
ΠΑΡΑ ΤΟ ΝΗΣΙ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ

ΑΝΑΤΥΠΟΝ
ΤΙΚΩΝ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ 1968

Ἡ συνέχισις τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ κατὰ τὸ θέρος τοῦ ἔτους 1966 εἰς τὰ βορειοδυτικὰ τοῦ χωρίου Νησι Ἀλεξανδρείας ἀναφανέντος καὶ κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος του ἐρευνηθέντος ρωμαϊκοῦ λουτρῶνος (ΠΑΕ 1966, σ. 24-29) ἐγένετο καὶ κατὰ τὸ ἔτος 1968 ὑπὸ τῆς ὑπογραφούσης¹.

Ὡς σκοπὸς τῆς ἐφετινῆς ἐργασίας ἐτέθη ἅφ' ἑνὸς μὲν ἢ κατὰ τὸ δυνατόν πλήρης ἀποκάλυψις τοῦ ὡς ἄνω κτηρίου, ἅφ' ἑτέρου δὲ ἢ διακρίβωσις τοῦ ἐὰν τοῦτο περιεβάλλετο καὶ ὑφ' ἑτέρων κτισμάτων. Ὡς προσφορώτεροι διὰ τὴν ἐρευναν ἐθεωρήθησαν οἱ κατὰ τὸ βόρειον καὶ τὸ δυτικὸν πέρασ τῆς ἀνασκαφῆς τοῦ ἔτους 1966 τομεῖς.

Εἰς τὸν βόρειον τομέα καὶ παραλλήλως πρὸς τὸ κτήριο ἐχαράχθη μία παραλληλογράμμου διατομῆς τομῆ, ἣτις οὐδὲν ἄξιον λόγου ἀπέδωκε, καίτοι ἠρευνήθη μέχρι βάθους 0.50 μ. Τὰ εἰς βάθος 0.30 μ. περισυλλεγένητα θραύσματα κεράμων καὶ πλίνθων θὰ ἀνῆκον ἀσφαλῶς εἰς τὴν ἀνωδομίαν καὶ τὴν στέγην τοῦ κτηρίου, θὰ κατέπεσον δὲ κατὰ τὴν καταστροφὴν τούτου.

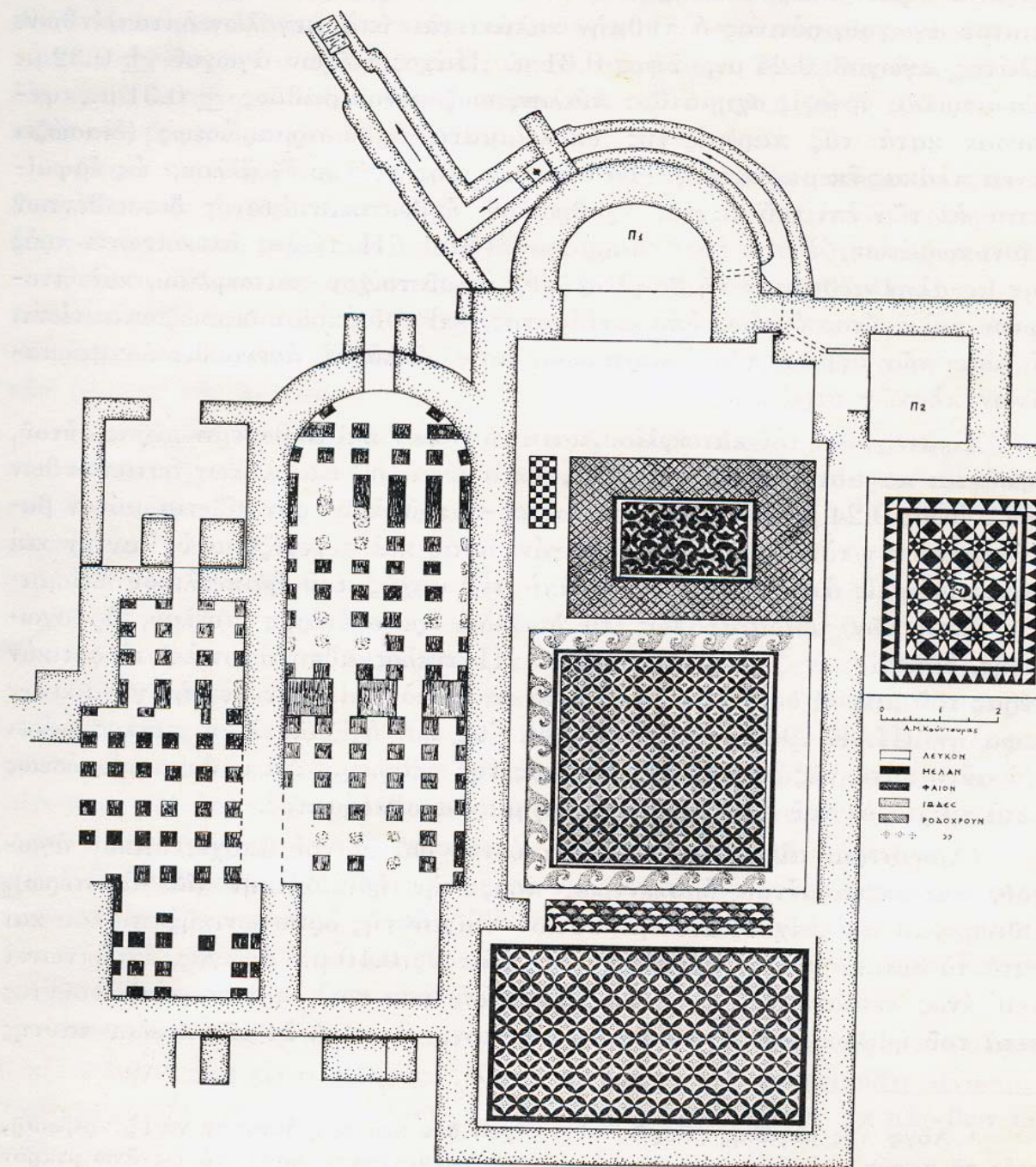
Δυτικῶς τοῦ κτηρίου καὶ ἐπίσης παραλλήλως πρὸς αὐτὸ ἐχαράχθησαν ἕτεραι δύο παραλληλογράμμου διατομῆς τομαί, αἵτινες παρουσίασαν τμήματα θεμελιώσεων. Κατόπιν τούτου καὶ μετὰ τὴν ἐγκατάλειψιν τοῦ πρὸς Βορρᾶν τομέως, ἀποδειχθέντος ἀγόνου, ἡ ἀνασκαφὴ διεξήχθη μετ' ἐπιτάσεως εἰς τὸν δυτικὸν τομέα πρὸς ἀποκάλυψιν τῶν νέων στοιχείων καὶ πληρεστέραν κατανόησιν τῆς λειτουργίας τοῦ κτηρίου.

Κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον τῆς μεγάλης αἰθούσης τῶν τριῶν μωσαϊκῶν δαπέδων² (βόρειον τμήμα, πρβ. ΠΑΕ 1966, 28) καὶ κατὰ τὸν μέγαν ἄξονα

¹ Εἰς τὴν ἀνασκαφὴν ἔλαβον μέρος ὁ Ἐπιμελητὴς κ. Ἰω. Τουράτσογλου καὶ ὡς ἐπιστάτης ὁ Ἀρχιφύλαξ τοῦ Μουσείου Βεροίας Παν. Ξυλαπετσιδῆς. Τὸ σχέδιον συνεπλήρωσεν ὁ σχεδιαστὴς κ. Ἀργ. Κούντουρας. Ἄπαντας εὐχαριστῶ θερμῶς διὰ τὴν πολύτιμον συνδρομὴν των.

² Τὸ ἐν ΠΑΕ 1966, σ. 26 σχέδιον ἔχει τὸν δυτικὸν τοῖχον τῆς αἰθούσης ταύτης κατὰ συμπλήρωσιν, δι' ὃ καὶ παρουσιάζει διαφορὰν πρὸς τὸ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν δεδομένων τῆς ἐφετινῆς ἀνασκαφῆς συμπληρωθὲν καὶ αὐτόθι δημοσιευόμενον σχέδιον. Κατὰ τὴν ἐφετινὴν ἀνασκαφὴν ἀπεδείχθη, ὅτι τὸ ἐσωτερικὸν μῆκος τῆς αἰθούσης ταύτης εἶναι 14.60 μ. καὶ οὐχὶ 12.80 μ., ὡς ὑπελογίσθη ἀρχικῶς. Ἡ πλάτους 1.80 μ. νεωστὶ ἀποκαλυφθεῖσα αὕτη λωρὶς οὐδὲν ἴχνος ψηφιδωτῆς ἐπιστροφῆς παρουσίασεν.

αὐτῆς ἀπεκαλύφθη ἡ ἀρχὴ ἀνωδομῆς ἀψίδος, μορφῆς ἐπηξημένου ἡμι-
κυκλίου, ἐσωτερικῶν διαστάσεων χορδῆς μὲν 2.64 μ. βέλους δὲ 1.63 μ.

Εἰκ. 1. Κάτοψις τοῦ ρωμαϊκοῦ λουτροῦνος παρὰ τὸ Νησι Ἀλεξανδρείας.

(εἰκ. 1, πίν. 43α). Ὁ ἡμικυκλικός, πάχους 0.75 μ., τοῖχος τῆς ἀψίδος εἶναι ἐκτισμένος διὰ θραυσμάτων πόρου λίθου, συνδεδεμένων δι' ἀμμοκονιάματος

κατὰ τὸ «κολυμπητόν» σύστημα. Παχέα στρώματα ἀμμοκονιάματος διασώζονται ἐπίσης ἐπὶ τῆς ἄνω ὀριζοντίου ἐπιφανείας τοῦ τοίχου τούτου. Οὗτος ὀρίζεται ἐξωτερικῶς ὑπὸ ἡμικυκλικοῦ ὠσαύτως, ὁμοκέντρου πρὸς αὐτὸν κτιστοῦ ἀγωγοῦ, οὗτινος ὁ πυθμὴν καλύπτεται ὑπὸ μεγάλων ὀπτοπλίνθων. Πλάτος ἀγωγοῦ 0.24 μ., ὕψος 0.31 μ. Πάχος τοίχων ἀγωγοῦ $\pm$ 0.32 μ. Ἐσωτερικῶς ἡ ἀψὶς σχηματίζει πύελον, σωζομένου βάθους $\pm$ 0.31 μ., φέρουσαν κατὰ τὰς παρειάς τῆς ὑπολείμματα ὀρθομαρμαρώσεως (διασώζει ἐννέα πλάκας ἐκ μαρμάρου). Τὸ δάπεδον τῆς πυέλου ἐξ ἄλλου, ὡς ἐμφαίνεται ἐκ τῶν ἐπὶ τοῦ παχέος ἐρυθροποῦ ἀσβεστοκονιάματος διασωθέντων ἀποτυπωμάτων, ἔφερε ποτε μαρμαροθέτημα. Ἡ πύελος ἐπεκοινωνεὶ πρὸς τὴν μεγάλην αἴθουσαν τῆ βοηθεία χθαμαλοῦ τοίχου - κατωφλίου, καλυπτομένου καὶ τούτου ὁμοίως ὑπὸ κονιάματος, ἐπὶ τοῦ ὁποίου διασώζονται εἰσέτι οἱ τύποι τῶν ἀρμῶν τῶν ὑπαρχουσῶν ποτε ἀλλὰ μὴ ἀνευρεθεισῶν μαρμαρίνων πλακῶν στρώσεως.

Ἐκατέρωθεν τοῦ κατωφλίου, κατὰ τὸ νότιον καὶ τὸ βόρειον πέρασ αὐτοῦ, ὑψοῦνται παραστάδες εἰς σχῆμα Γ, ἐκτισμέναι δι' ἐπαλλήλων ὀπτοπλίνθων (σωζ. ὕψος 0.24 μ.). Ὁ πώρινος τοῖχος - κατώφλιον συνεχίζεται μόνον βορείως, τέμνων τὸν ἡμικυκλικὸν ἀγωγόν, ὅστις καὶ συνεχίζεται ὑπ' αὐτὸν καὶ περατοῦται εἰς ἀπόστασιν 3.56 μ. ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἡμικυκλικοῦ κτίσματος, ἀποτελῶν τοιουτοτρόπως τὸ δυτικὸν ὄριον ἐτέρας πυέλου, ὀρθογωνικῆς, διαστάσεων 1.67 μ. $\times$ 2.02 μ. Ἡ πύελος αὕτη ἀποτελεῖ τὸ δυτικὸν πέρασ τοῦ μικροῦ δωματίου¹, ἐν ᾧ τὸ μωσαϊκὸν δάπεδον μὲ τὴν γυναικεῖαν κεφαλὴν (ΠΑΕ 1966, 26, πίν. 10β). Ὡς καὶ ἡ ἡμικυκλικὴ πύελος φέρει καὶ αὕτη κατὰ τὰς ἐσωτερικὰς παρειάς τῆς ὑπολείμματα ὀρθομαρμαρώσεως κατὰ τμήμα δὲ τοῦ δαπέδου τῆς ἴχνη μαρμαροθετήματος.

Ἀμφότεραι αἱ πύελοι² ἀπωχετεύοντο διὰ κοινοῦ ἀποχετευτικοῦ ἀγωγοῦ, κατεσκευασμένου ὁμοκέντρως πρὸς τὴν ἡμικυκλικήν (ἰδὲ ἀνωτέρω). Οὕτω, ὑπὸ τὸν πάχους 1.06 μ. νότιον τοῖχον τῆς ὀρθογωνικῆς πυέλου καὶ κατὰ τὸ δυτικὸν ἄκρον αὐτοῦ στενός, πλάτους 0.10 μ., ἀγωγός, ἐπικοινωνεῖ μεθ' ἑνὸς τετραγώνου φρεατίου, ἐστεγασμένου ποτὲ καὶ συγκοινωνοῦντος μετὰ τοῦ ἡμικυκλικοῦ ἀγωγοῦ κατὰ τρόπον, ὥστε τὰ ἐκ τῆς πυέλου ταύτης

¹ Λόγω τῆς μεγάλης φθορᾶς τῶν τοίχων δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξακριβωθῇ, πρὸς τὸ παρὸν τοῦλάχιστον, ἐὰν ἡ πύελος ἐπεκοινωνεὶ πρὸς τὸ ὡς ἄνω μικρὸν δωμάτιον. Τουναντίον ὑπάρχουσι σαφῆ λείψανα παραστάδος πρὸς τὴν πλευρὰν τοῦ μεγάλου διαμερίσματος (νότιον).

² Πιθανώτατα αἱ δύο πύελοι ταυτίζονται ἀντιστοίχως πρὸς τὸ Labrum καὶ τὸν Alvens τῶν μεγάλων λουτροῶν. Enciclopedia Classica, τόμ. XII «Arte Romana», τόμ. I, «L'Architettura Romana», 1959, 74.

ὑδατα νὰ διοχετεύονται τελικῶς, βοηθούσης πρὸς τοῦτο καὶ τῆς ποιᾶς τινος κλίσεως τοῦ ὅλου συστήματος, εἰς τὸν ἀγωγὸν τοῦτον. Εἰς τὸν αὐτὸν ἀγωγὸν ἔξ ἄλλου καταλήγουσι καὶ τὰ ἐκ τῆς ἡμικυκλικῆς πυέλου ὑδατα τῆ βοηθεία ἑτέρου ἀγωγοῦ, στενοῦ, διερχομένου ὑπὸ τὸν πάχους 0.75 μ. τοῦτον τῆς ἀψίδος κατὰ τὸ βορειοανατολικόν του ἄκρον. Ἐνδείξεις ὑπάρχουσιν, ὅτι καὶ ἡ μεγάλη αἴθουσα ἀπωχετεύετο διὰ τοῦ αὐτοῦ ἀγωγοῦ (βλ. ἔσοχὴν κατὰ τὴν βορειοδυτικὴν τῆς γωνίαν).

Κατὰ τὸ νότιον τμήμα τοῦ ἀγωγοῦ τούτου καὶ ἐφαπτόμενον στενῆς ἀντηρίδος τῆς ἀψίδος (πίν. 43β) ὑπάρχει, εἰς ὑψηλοτέραν τῆς κοίτης τοῦ ἀγωγοῦ στάθμην, φρεάτιον διαστάσεων 0.35 × 0.30 μ. Τοῦτο φαίνεται ὅτι συνέλεγε τὰ ὑδατα ἐκ τοῦ ὑπερχειλιστοῦ τῆς ἡμικυκλικῆς πυέλου καὶ διὰ τινος μικροῦ, διατομῆς 0.10 × 0.05 μ., ἀγωγοῦ τὰ ὠδήγει εἰς τὴν κοίτην τοῦ ἡμικυκλικοῦ. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον διετηρεῖτο μία ἀνωτάτη στάθμη τῶν ὑδάτων τῆς πυέλου.

Ὁ μέγας ἀγωγός, δι' οὗ ἐγένετο ἡ κοινὴ ἀποχέτευσις, περιβάλλει τὴν ἀψίδα τῆς ἡμικυκλικῆς πυέλου, ἐφαπτόμενος αὐτῆς καθ' ὅλον τὸ μῆκος τοῦ ἀναπτύγματος τῆς πλὴν τοῦ κατὰ τὴν νοτιὰν ἐξωτερικὴν γωνίαν τμήματός της. Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο κάμπτεται οὗτος κατ' ὀρθὴν γωνίαν (πίν. 43β) μὲ κατεύθυνσιν πρὸς Δυσμὰς καὶ προχωρεῖ ὑπὸ τὸ εἰσέτι ἄσκαπτον τοῦ ἀγροῦ, στενούμενος προοδευτικῶς (πλάτος ἀπὸ 0.47 - 0.43 μ.). Ὡς καὶ κατὰ τὸ πρῶτον τμήμα του, τὸ ἡμικυκλικόν, ὁρίζεται ὑπὸ δύο τοίχων, ὧν ὁ μὲν βορειοδυτικὸς εἶναι ἐκτισμένος διὰ πλίνθων τῆ βοηθεία ἀσβεστοκονιάματος, ὁ δὲ νοτιοανατολικὸς διὰ δύο σειρῶν πωρίνων δόμων ἄνευ συνδετικοῦ, συνολικοῦ ὕψους 0.87 μ., ἐπὶ τῶν ὁποίων σφύζονται δύο σειραὶ πλίνθων. Ἡ ἐπὶ τὸ ἐπιμελέστερον καὶ ἰσχυρότερον κατασκευὴ τοῦ τοίχου τούτου ὑπαγορεύεται ἐκ τοῦ γεγονότος, ὅτι ἐπ' αὐτὸν κυρίως κατηυθύνετο ἡ ροὴ τοῦ ἀποχετευομένου ὑδατος προτοῦ νὰ διοχετευθῆ τοῦτο ἐντὸς τοῦ στενομένου τμήματος τοῦ ἀγωγοῦ¹. Τὸ τελευταῖον τοῦτο καλύπτεται ἐρημητικῶς δι' ὀπτοπλίνθων, διαστάσεων 0.40 × 0.34 μ., τῶν ὁποίων οἱ ἄρμοι ἔχουσι σφραγισθῆ ἰσχυρῶς δι' ὑδραυλικοῦ κονιάματος.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸ ὅτι ἐπιστεύετο κατ' ἀρχάς, ἡ ἀψὶς τοῦ ἔνδον οἴκου (Caldarium) δὲν εἶναι πλήρης. Κατὰ τὸ μέσον της ἐβεβαιώθη ἀνοιγμα πλάτους 0.52 μ. καὶ ἑκατέρωθεν τούτου δύο μικροὶ πεσσοὶ ἐκ πλίνθων ἐν

¹ Ἡ στένωσις (τοῦ ἀγωγοῦ) ἄρχεται εἰς ἀπόστασιν 4 μ. νοτιοδυτικῶς τοῦ σημείου ἀλλαγῆς τῆς κατευθύνσεώς του. Διὰ τεχνικοὺς λόγους ἀπεφεύχθη ἡ καθ' ὅλον τὸ ἀποκαλυφθὲν μῆκος του ἀποτύπωσις τοῦ ἀγωγοῦ ἐπὶ τοῦ σχεδίου. Τὰ ὑπολειπόμενα τρία μέτρα θὰ σχεδιασθῶσιν ἅμα τῷ πέρατι τῆς ἀνασκαφῆς καὶ τῆ ἀποκαλύψει τοῦ ἀγωγοῦ καθ' ὅλον του τὸ μῆκος.

εἶδει ἀντηρίδων. Τὸ ἐπιπόλαιον τῆς κατασκευῆς τῶν ἐν λόγῳ πεσσῶν μαρτυρεῖ περὶ μεταγενεστέρως πιθανὸν προσθήκης εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τοῦ κτηρίου, πρὸς τὸν σκοπὸν τῆς δημιουργίας ἐνὸς εἰσέτι Praefurnium, ἐκτὸς τοῦ κατὰ τὴν ἀνασκαφικὴν περιόδον τοῦ ἔτους 1966 ἀποκαλυφθέντος παρομοίου εἰς τὸν μέσον οἶκον. Τὸ ἀνευρεθὲν δεύτερον Praefurnium θὰ ἔπρεπε νὰ ἦτο ὑπαίθριον.

Ἀνασκαφικὴ ἔρευνα νοτίως τοῦ μέσου οἴκου ἀπεκάλυψε παραλληλόγραμμον χῶρον μετὰ στενῆς ἐξόδου πρὸς Δυσμᾶς, οὔτινος τὰ ὕψους 0.40 - 0.50 μ. τοιχία, ἐκτισμένα διὰ τοῦ «κολυμπητοῦ» συστήματος, φέρουσι τὴν σφραγίδα τῆς ἐπιπολαίας κατασκευῆς. Ὑπόθεσις, ὅτι τὸ ἀποκαλυφθὲν δωμάτιον θὰ ἦτο δυνατόν νὰ ἐχρησίμευεν ὡς Apodyterium, φαίνεται μᾶλλον ἀπίθανος.

Ἐκ τῶν κινητῶν εὗρημάτων, ἐξαιρετικῶς πενιχρῶν ἐξ ἄλλου εἰς ποσότητα, ἀναφέρονται λαβαὶ καὶ ὄστρακα μεγάλων ἀγγείων, φέροντα παραλλήλους πλαστικὰς αὐλακας, θραύσματα ὑαλίνων ἀγγείων, ὄστᾶ ζώων καὶ τμῆμα ἄνω γνάθου ἵπποειδοῦς, ἅπαντα ἀνευρεθέντα εἰς τὸν δυτικῶς, ἐκτὸς τοῦ κτηρίου, χῶρον. Ὑπολείμματα καύσεως παρατηρήθησαν κατὰ τὴν ἐξοδὸν τοῦ δευτέρου Praefurnium.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ Κ. ΑΝΔΡΕΙΩΜΕΝΟΥ

α. Ἡ πύελος μετὰ τοῦ ἡμικυκλικοῦ ἀγωγοῦ, ὁρῶμενα ἀπὸ ΒΔ.

β. Ὁ ἀγωγὸς κατὰ τὸ σημεῖον τῆς πρὸς τὰ ΝΔ. κάμψεώς του.